

Katarzyna Żmija

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

STRATEGIE RÓŻNICOWANIA DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ PRZEZ ROLNIKÓW POSIADAJĄCYCH DROBNE GOSPODARSTWA ROLNE¹

*STRATEGIES FOR BUSINESS ACTIVITIES DIVERSIFICATION IMPLEMENTED
BY FARMERS POSSESSING SMALL FARMS*

Słowa kluczowe: wielozawodowość, dywersyfikacja, drobne gospodarstwa rolne

Key words: pluriactivity, diversification, small farms

JEL codes: Q12

Abstrakt. Celem artykułu jest identyfikacja i analiza strategii rolników w zakresie różnicowania prowadzonej przez nich działalności, wiążących się z podejmowaniem pozarolniczej działalności gospodarczej. Wskazano cztery strategie realizowane przez rolników posiadających drobne gospodarstwa rolne, które wiążą się z prowadzeniem pozarolniczej działalności gospodarczej. Badania wykazały, że o wyborze danej strategii decydują różne czynniki, a obrana strategia rozwijania działalności pozarolniczej różnicuje liczebność siły roboczej zatrudnianej na potrzeby jej prowadzenia, zasięg geograficzny tej działalności oraz jej znaczenie ekonomiczne jako źródła dochodów rodziny. Przekłada się ona również na plany rolnika dotyczące przyszłości prowadzonej produkcji rolnej.

Wstęp

Liberalizacja handlu rolnego, globalna konkurencja, postęp technologiczny i postępujący systematycznie procesie dezagrarnizacji stwarzają niezwykle trudne warunki do funkcjonowania gospodarstw rolnych, zmuszając rolników do wprowadzania wielu zmian, polegających m.in. na różnicowaniu zakresu prowadzonej działalności. Rozwój działalności pozarolniczej traktować należy jako jeden z zasadniczych instrumentów trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich [Żmija 2014]. Najczęściej wskazuje się, że bodziec do podjęcia innej niż rolnicza działalności stanowi przede wszystkim oczekiwanie na wzrost dochodów uzyskiwanych dzięki dodatkowej aktywności gospodarczej, stworzenie możliwości zatrudnienia dla rolnika lub członków jego rodziny w miejscu zamieszkania, a także możliwość lepszego wykorzystania posiadanych przez gospodarstwo zasobów [Ostromęcki i in. 2015, Tyran 2010, Sikorska-Wolak 2011, Woźniak 2008].

Celem artykułu jest identyfikacja i analiza strategii rolników w zakresie różnicowania prowadzonej przez nich działalności, wiążących się z podejmowaniem pozarolniczej działalności gospodarczej. Określono czynniki mające wpływ na wybór danej strategii różnicowania działalności. W ramach weryfikowanej hipotezy założono, że poszczególne strategie rozwijania działalności pozarolniczej determinują zasięg prowadzonej działalności pozarolniczej, rodzaj wykorzystywanych zasobów gospodarstwa rolnego oraz znaczenie ekonomiczne działalności pozarolniczej dla rodziny rolniczej. Są również czynnikiem różnicującym plany rolników odnoszące się do przyszłości gospodarstwa rolnego. W tym zakresie wyniki badań stanowią uzupełnienie wiedzy w ramach problematyki pozarolniczej działalności gospodarczej rolników.

Material i metodyka badań

Na określenie łączenia pracy w rolnictwie z pracą o charakterze pozarolniczym w polskiej i zagranicznej literaturze stosowane są dwa terminy: „dywersyfikacja” i „wielozawodowość” [Błąd 2013]. Obydwa pojęcia bywają różnie definiowane i często używane są zamiennie. Dla ich systematyzacji posłużono się

¹ Publikacja została sfinansowana ze środków przyznanych Wydziałowi Zarządzania Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego.

terminologią stworzoną przez Komisję Europejską, zgodnie z którą przyjmuje się, że termin „pluriactivity” odnosić należy do rolnika, natomiast „diversification” do gospodarstwa rolnego. Za wielozawodowego uznać zatem można rolnika wykonującego działalność (pracę) pozarolniczą lub rolniczą poza swoim gospodarstwem rolnym (w innym gospodarstwie rolnym lub przedsiębiorstwie) lub działalność pozarolniczą we własnym gospodarstwie, niewykorzystującą jednak zasobów tego gospodarstwa.

Dywersyfikacja natomiast związana jest z podejmowaniem innej niż produkcja rolnicza działalności zarobkowej, bazującej na zasobach gospodarstwa lub produktach w nim wytwarzanych. Zaznaczyć należy, że dywersyfikacja może być efektem działalności podejmowanej przez innych niż rolnik członków jego gospodarstwa domowego i bezwzględnie obejmować musi wykorzystanie innych niż siła robocza zasobów gospodarstwa rolnego [EC 2008]. W nawiązaniu do podanych wyżej definicji oraz stosowanej w literaturze klasyfikacji form dywersyfikacji w rolnictwie [Mikołajczyk 2012, Zander i in. 2008] wskazano cztery możliwe strategie wyznaczające kierunek rozwijania działalności pozarolniczej (tab. 1).

Badaniami nad strategiami różnicowania prowadzonej działalności objęto rolników prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, będących właścicielami drobnych gospodarstw rolnych, tj. gospodarstw o powierzchni od 1 do 5 ha użytków rolnych. Materiał empiryczny do badań stanowiły wyniki własnych badań ankietowych przeprowadzonych w 2015 roku wśród rolników z województwa małopolskiego. Badania prowadzono w kilku etapach. W pierwszym etapie badaniami objęto grupę 301 rolników posiadających gospodarstwa rolne o powierzchni 1-5 ha użytków rolnych.

Tabela 1. Strategie różnicowania działalności przez rolników prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą
Table 1. Diversification strategies of farmer's conducting non – agricultural activities

Rodzaj strategii/ <i>Type of strategy</i>	Zakres działań/ <i>Range of activities</i>	Przykłady działalności/ <i>Examples of activities</i>
Wielozawodowość/ <i>Pluriactivity</i>	– wykonywanie działalności pozarolniczej poza swoim gospodarstwem rolnym lub we własnym gospodarstwie rolnym bez wykorzystywania zasobów tego gospodarstwa/ <i>running non-agricultural activities outside the farm or in the own farm without the use of resources of the farm</i>	– usługi budowlane/ <i>construction services</i> – usługi doradcze/ <i>consulting services</i> – działalność produkcyjna (np. produkcja mebli)/ <i>manufacturing (i.e. furniture production)</i>
Dywersyfikacja horyzontalna/ <i>Horizontal diversification</i>	– rozszerzenie dotychczasowej działalności o produkty lub usługi pokrewne, pozostające w związku z dotychczasową działalnością rolniczą/ <i>extension of the activities to include products or services, which stay in connection with the current agricultural activities</i>	– usługi na rzecz rolnictwa z wykorzystaniem własnego sprzętu/ <i>services for agriculture with the use of the own equipment</i>
Dywersyfikacja wertykalna/ <i>Vertical diversification</i>	– rozszerzenie działalności gospodarstwa o działania poprzedzające lub następujące po dotychczas realizowanym procesie produkcji rolniczej/ <i>extension of the activities to include activities preceding or following the previously executed process of agricultural production</i>	– przetwórstwo rolno-spożywcze/ <i>food processing</i> – sprzedaż bezpośrednia własnych produktów rolnych/ <i>direct sales of own agricultural products</i>
Dywersyfikacja lateralna/ <i>Lateral diversification</i>	– wejście w dziedziny działalności niepowiązane z dotychczas prowadzoną działalnością rolniczą, przy wykorzystaniu jednak zasobów gospodarstwa rolnego/ <i>entry into the field of operations not related to previously conducted agricultural activities, but using the resources of the farm</i>	– agroturystyka/ <i>agritourism</i> – przetwarzanie drewna/ <i>wood processing</i> – rękodzieło/ <i>handicraft</i> – akwakultura/ <i>aquaculture</i> – wytwarzanie energii odnawialnej/ <i>production of renewable energy</i> – inne działalności/ <i>other activities</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Błąd 2013, Mikołajczyk 2012, Zander i in. 2008]
Source: own study based on [Błąd 2013, Mikołajczyk 2012, Zander i in. 2008]

Dobór respondentów miał charakter losowy. Następnie w grupie tej zidentyfikowano 80 rolników prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, których zakwalifikowano do dalszych etapów badań. Badani respondenci pochodzili z 41 gmin zlokalizowanych na obszarze 14 powiatów województwa małopolskiego. W każdym z gospodarstw rolnych prowadzona była produkcja roślinna i/lub zwierzęca, a produkcja rolnicza przeznaczana była głównie na sprzedaż.

Wyniki badań

Badani rolnicy prowadzili działalność pozarolniczą rejestrowaną (91,2%) oraz nierejestrowaną (8,8%), przy czym mieli oni zróżnicowany staż prowadzenia tej działalności. Zdecydowana większość rolników (78,8%) rozpoczęła pozarolniczą działalność gospodarczą w 2004 roku i w latach następnych, tj. po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (UE). W badanej grupie 28,8% stanowili rolnicy, których działalność według przyjętej w niniejszym artykule definicji, odnosić należy do wielozawodowości, a dokładniej do szczególnego jej rodzaju, jaką jest prowadzenie własnej działalności gospodarczej niezwiązanej z gospodarstwem rolnym. Działalność ta najczęściej związana była ze świadczeniem różnego rodzaju usług budowlanych (22,5% ogółu badanych), zdecydowanie rzadziej z produkcją mebli, doradztwem technicznym czy produkcją artykułów spożywczych, nieopartą jednak na przetwarzaniu własnych produktów z gospodarstwa rolnego. Równie liczną grupą byli rolnicy prowadzący działalność gospodarczą przy zachowaniu ścisłych powiązań z działalnością rolniczą. W ramach realizacji strategii dywersyfikacji horyzontalnej najczęściej decydowano się na prowadzenie działalności w zakresie usług wspomagających rolnictwo (16,2%) lub też w zakresie wynajmu i dzierżawy maszyn i urządzeń rolniczych (8,7%).

W ramach strategii dywersyfikacji wertykalnej, realizowanej przez 23,8% badanych, najczęściej rozwijano działalność obejmującą działania następujące po dotychczas realizowanym procesie produkcji rolniczej, w tym przede wszystkim w zakresie sprzedaży hurtowej produkowanych we własnym gospodarstwie produktów rolnych (21,2% ogółu badanych), zdecydowanie rzadziej w zakresie ich przetwórstwa (2,5%). Stosunkowo najrzadziej, tj. w 18,8% przypadków, podejmowano się prowadzenie działalności bazującej na zasobach lub produktach gospodarstwa rolnego, lecz dotyczącej zupełnie nowych dziedzin działalności. Najchętniej prowadzoną działalnością w ramach strategii dywersyfikacji lateralnej była agroturystyka (8,7%) oraz działalność w zakresie zakwaterowania i gastronomii (3,7%). Sporadycznie prowadzono inne rodzaje działalności usługowej lub działalność produkcyjną.

W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki decydują o wyborze konkretnej branży, a zatem strategii rozwijania pozarolniczej działalności gospodarczej (tab. 2). Badania wykazały, że w przypadku rolników wielozawodowych prowadzących działalność pozarolniczą zwracano przede wszystkim uwagę na dostęp do chłonnego rynku zbytu produktów lub usług, posiadanie odpowiedniego wykształcenia lub doświadczenia w branży, a także pozycję i perspektywę rozwoju branży w regionie. W pozostałych grupach najczęściej wskazywano, że czynnikiem decydującym o wyborze branży była przede wszystkim możliwość skorzystania z zasobów (zaplecza) gospodarstwa rolnego. Na uwagę zasługuje fakt, że o wyborze branży rzadko decydowały względy finansowe, takie jak np. to, że jest to działalność niewymagająca dużego kapitału początkowego.

W świetle przeprowadzonych badań znać należy, że wykorzystanie zasobów gospodarstwa rolnego do prowadzenia działalności pozarolniczej jest istotnym elementem wiążącym rolniczą sferę działalności rolników ze sferą pozarolniczą. W badanej próbie wyłącznie rolnicy wielozawodowi byli grupą, która w swojej działalności pozarolniczej nie wykorzystywała żadnych zasobów gospodarstwa rolnego. Ogółem wśród pozostałych grup do najczęściej wykorzystywanych zasobów zaliczano własne produkty gospodarstwa rolnego (50,9%), budynki, zarówno mieszkalne, jak i gospodarcze (43,9%), posiadany przez gospodarstwo rolne park maszynowy (40,4%), nieco rzadziej zasoby ziemi (28,1%). Jeszcze rzadziej korzystano z zasobów siły roboczej zatrudnionej w gospodarstwie rolnym (12,3%), a sporadycznie działalność pozarolnicza wiązała się z wykorzystaniem własnego inwentarza żywego lub zasobów finansowych pochodzących z działalności rolniczej (1,8%). Zauważyć należy, że rodzaj działalności silnie determinuje rodzaj wykorzystywanych zasobów. Rolnicy prowadzący działalność niepowiązaną w ogóle z działalnością rolną

Tabela 2. Czynniki decydujące o wyborze branży [% odpowiedzi respondentów]
 Table 2. Factors determining the choice of the industry [% of responses]

Czynnik/Factor	Odpowiedzi respondentów/Answers of respondents [%]				
	wielozawo- – dowość/ pluriactivity (N = 23)	dywersyfikacja horyzontalna/ horizontal diversification (N = 23)	dywersyfikacja wertykalna/ vertical diversification (N = 19)	dywersyfikacja lateralna/ lateral diversification (N = 15)	ogółem/ total (N = 80)
Możliwość skorzystania z zasobów (zaplecza) gospodarstwa rolnego/ <i>The possibility of using farm's resources</i>	0,0	100,0	89,5	66,7	62,5
Możliwość przetwarzania surowców pochodzących z własnego gospodarstwa rolnego/ <i>The possibility to process raw materials from the own farm</i>	0,0	0,0	10,5	53,3	12,5
Posiadanie odpowiedniego wykształcenia lub doświadczenia w branży/ <i>Having the right education or experience</i>	52,2	17,4	10,5	0,0	22,5
Korzystne uwarunkowania dla rozwoju tego typu działalności w regionie/ <i>Favorable conditions for the development of this type of activity in the region</i>	17,4	0,0	68,4	20,0	25,0
Pozycja i perspektywy rozwoju branży w regionie/ <i>Position and prospects of development of the industry in the region</i>	47,8	17,4	52,6	13,3	33,8
Dostęp do chłonnego rynku zbytu/ <i>Access to the big market</i>	60,9	0,0	15,8	26,7	26,3
Niska bariera kapitałowa/ <i>Low capital barrier</i>	4,3	0,0	0,0	13,3	3,8
Brak konieczności posiadania specjalistycznej wiedzy, kwalifikacji/ <i>No need for specialized knowledge, skills</i>	4,3	56,5	0,0	6,7	18,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań
 Source: own study based on conducted research

wykorzystywali najczęściej własne produkty gospodarstwa rolnego, posiadane budynki (przede wszystkim mieszkalne) oraz zasoby ziemi. Działalność w zakresie przetwórstwa lub sprzedaży bazowała przede wszystkim na własnych produktach gospodarstwa (lub inwentarzu żywym) i posiadanych budynkach. Natomiast dywersyfikacja horyzontalna sprzyjała w największym stopniu wykorzystaniu parku maszynowego posiadanego przez gospodarstwo.

Badani rolnicy stosunkowo rzadko korzystali z zasobów siły roboczej pochodzącej z własnego gospodarstwa rolnego, co po części wynikało z faktu, że aż 52,5% z nich nie zatrudniało pracowników na potrzeby prowadzonej pozarolniczej działalności. Kolejne 30,0% respondentów zatrudniało jednego pracownika, a jedynie 17,5% dwóch lub więcej pracowników (tab. 3). Samozatrudnieniu najbardziej sprzyja dywersyfikacja horyzontalna i w mniejszym stopniu dywersyfikacja lateralna. Dywersyfikacja wertykalna wiąże się najczęściej z zatrudnieniem pojedynczego pracownika. Wielozawodowość rolnika sprzyja natomiast zatrudnieniu większej liczby pracowników – więcej niż 2 pracowników zatrudniała prawie połowa badanej grupy rolników wielozawodowych.

Rodzaj działalności determinuje także jej zasięg geograficzny. Ogółem w badanej grupie działalność pozarolnicza prowadzona była najczęściej na rynku lokalnym, ograniczonym do obszaru gminy beneficjenta oraz gmin przyległych lub na rynku regionalnym, tj. na obszarze całego województwa, zdecydowanie rzadziej na rynku krajowym. Jednak z danych zaprezentowanych w tabeli 3 wyraźnie wynika, że lokalnej skali działalności sprzyjają najbardziej dywersyfikacje horyzontalna i lateralna. W przypadku dywersyfikacji wertykalnej zdecydowana większość rolników prowadzi działalność w skali regionu, natomiast podejmowanie działalności w ogóle niepowiązanej z gospodarstwem rolnym częściej daje możliwość rozszerzenia zasięgu geograficznego prowadzonej działalności na obszar całego kraju.

Z uwagi na to, iż badane gospodarstwa osiągały dochody z tytułu prowadzonej działalności rolniczej dla większości, tj. 61,2% badanych rolników pozarolnicza działalność gospodarza stanowiła jedynie dodatkowe źródło dochodów, czyli takie, którego udział w dochodach ogółem rodziny nie przekracza 50%. Zauważyć należy jednak, że dochody pozarolnicze stanowiły dodatkowe źródło dochodów najczęściej dla tych rolników, którzy prowadzą działalność powiązaną z prowadzoną działalnością rolniczą, tj. w oparciu o strategię dywersyfikacji horyzontalnej i wertykalnej. Natomiast w przypadku prowadzenia działalności niepowiązanej pod żadnym względem z dotychczas prowadzoną działalnością rolniczą, zarówno w sytuacji, gdy bazuje ona jak i nie na zasobach gospodarstwa rolnego, zdecydowanie częściej była ona wskazywana jako główne źródło dochodów rodziny. Warto również zwrócić uwagę, iż rolnicy wskazujący działalność pozarolniczą jako główne źródło utrzymania zdecydowanie częściej zatrudniali pracowników na potrzeby prowadzenia tej działalności niż rolnicy, dla których działalność ta stanowiła jedynie źródło dodatkowe (odsetek rolników wynosi odpowiednio 71,0 i 32,7%). Również częściej niż w przypadku działalności o znaczeniu dodatkowym była ona prowadzona w skali co najmniej regionalnej – odsetek rolników w obu grupach wynosi odpowiednio 77,4 i 44,9%.

Wybór strategii różnicowania działalności pozarolniczej determinuje także plany rolników w zakresie prowadzenia działalności rolniczej w przyszłości. Jak wynika z odpowiedzi uzyskanych od rolników zaprezentowanych w tabeli 4, wybór strategii dywersyfikacji wertykalnej lub

Tabela 3. Wybrane charakterystyki prowadzonej działalności pozarolniczej
Table 3. Chosen characteristics of the conducted non-agricultural activities

Wyszczególnienie/Specification	Odpowiedzi respondentów/Answers of respondents [%]				
	wielozawo – dowość/ pluriactivity (N = 23)	dywersyfikacja horyzontalna/ horizontal diversification (N = 23)	dywersyfikacja wertykalna/ vertical diversification (N = 19)	dywersyfikacja lateralna/ lateral diversification (N = 15)	ogółem/ total (N = 80)
Liczba zatrudnionych pracowników/Number of employees					
Samozatrudnienie/Self-employment	26,1	95,7	26,3	60	52,5
1 pracownik/1 employee	26,1	0	68,4	33,3	30
2 i więcej pracowników/ 2 and more employees	47,8	4,3	5,3	6,7	17,5
Skala działalności/Business scale					
Rynek lokalny/Local market	4,3	95,7	0	73,3	42,5
Rynek regionalny/Regional market	52,2	4,3	84,2	26,7	41,3
Rynek krajowy/Domestic market	43,5	0	15,8	0	16,2
Znaczenie pozarolniczej działalności jako źródła dochodów/ The importance of non-agricultural activities as a source of income					
Źródło dodatkowe/Additional source*	13	95,7	89,5	46,7	61,2
Źródło główne/Main source*	87	4,3	10,5	53,3	38,8

* dodatkowe, gdy dochody z pozarolniczej działalności stanowią do 50% w strukturze źródeł utrzymania rodziny, główne, gdy stanowią one powyżej 50%/ the additional, when the non – agricultural incomes account for up to 50% in the structure of incomes of the family, the main, when they constitute more than 50%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Source: own study based on conducted research

Tabela 4. Plany rolników odnośnie przyszłej działalności
 Table 4. Farmers' plans for the future activity

Wyszczególnienie/ <i>Specification</i>	Plany odnośnie przyszłej działalności – % odpowiedzi respondentów/ <i>Plans for the future activity – % responses</i>		
	zaprzeszanie działalności rolniczej i rozwijanie działalności pozarolniczej/ <i>discontinuation of the agricultural activities and development of non – agricultural activities</i>	równoległe rozwijanie działalności rolniczej i pozarolniczej/ <i>parallel development of agricultural and non-agricultural activities</i>	
Wielozawodowość/ <i>Pluriactivity (N = 23)</i>	65,2	34,8	
Dywersyfikacja horyzontalna/ <i>Horizontal diversification (N = 23)</i>	0,0	100,0	
Dywersyfikacja wertykalna/ <i>Vertical diversification (N = 19)</i>	0,0	100,0	
Dywersyfikacja lateralna/ <i>Lateral diversification (N = 15)</i>	33,3	66,7	
Ogółem/ <i>Total (N = 80)</i>	25,0	75,0	
Działalność pozarolnicza stanowiąca/ <i>Non – agricultural activities, which are:</i>	– dodatkowe źródło dochodów/ <i>the additional source of incomes (N = 49)</i>	2,0	98,0
	– główne źródło dochodów/ <i>the main source of incomes (N = 31)</i>	61,3	38,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań
 Source: own study based on conducted research

horyzontalnej związany jest zawsze z chęcią równoległego rozwijania działalności rolniczej i pozarolniczej, co wynika z charakteru działalności i znacznie silniejszego powiązania tego rodzaju działalności z gospodarstwem rolnym. W przypadku rozwijania działalności pozarolniczej nie powiązanej z prowadzoną działalnością rolniczą, ale bazującej na zasobach gospodarstwa, jedna trzecia rolników planuje stopniowo zaprzestać prowadzenia działalności rolniczej, a w przypadku rolników wielozawodowych odsetek ten wynosi aż 65,2%.

Dla przyszłości działalności rolniczej istotne znaczenie ma również udział dochodów z działalności pozarolniczej w dochodach ogółem gospodarstwa domowego. Jeżeli jest to jedynie działalność stanowiąca dodatkowe źródło dochodów to jedynie 2% rolników planuje zaprzestać prowadzenia działalności rolniczej. W przypadku jednak, gdy działalność ta stanowi główne źródło dochodów odsetek ten wzrasta do 61,3%.

Podsumowanie

W zależności od stopnia powiązania działalności pozarolniczej z prowadzoną działalnością rolniczą i samym gospodarstwem rolnym wskazano cztery możliwe strategie rozwijania tej działalności. W oparciu o wyniki badań stwierdzono, że badani rolnicy najczęściej rozwijali działalność pod żadnym względem niepowiązaną z gospodarstwem rolnym lub działalność w branżach zbliżonych do rolnictwa dywersyfikując poziomo prowadzoną działalność. Rzadziej realizowano strategię dywersyfikacji wertykalnej, która umożliwia zwiększenie wartości dodanej prowadzonej produkcji rolnej. Najrzadziej natomiast wybierano działalność w branży całkowicie niepowiązanej z rolnictwem, ale bazującej na zasobach gospodarstwa. Najczęstszym czynnikiem uwzględnianym przy wyborze branży była w przypadku działalności związanych z sektorem rolnym lub bazujących na zasobach gospodarstwa rolnego możliwość skorzystania z zasobów i zaplecza gospodarstwa rolnego, natomiast w przypadku rolników wielozawodowych zwracano

przede wszystkim uwagę na dostęp do chłonnego rynku zbytu produktów lub usług, zgodność branży z posiadanym wykształceniem lub doświadczeniem, a także pozycję i perspektywę rozwoju branży w regionie. Strategie dywersyfikacji związane są z wykorzystaniem zasobów własnych gospodarstwa rolnego, którymi najczęściej są własne produkty gospodarstwa rolnego, budynki, zarówno mieszkalne, jak i gospodarcze oraz posiadany przez gospodarstwo rolne park maszynowy.

Rodzaj prowadzonej przez rolników pozarolniczej działalności gospodarczej różnicuje znacząco liczebność siły roboczej i jej zasięg geograficzny – podejmowanie działalności niepowiązanej w żadnym stopniu z gospodarstwem rolnym sprzyja zatrudnianiu większej liczby pracowników i większemu zasięgowi prowadzonej działalności. Prowadzenie działalności powiązanej poziomo z dotychczas prowadzoną działalnością rolniczą lub w zupełnie nowej branży przy wykorzystaniu jednak zasobów gospodarstwa rolnego (dywersyfikacja pozioma i lateralna) sprzyja natomiast samozatrudnieniu oraz lokalnej skali działalności. Fakt powiązania działalności pozarolniczej z prowadzoną działalnością rolniczą w przypadku dywersyfikacji wertykalnej i horyzontalnej powoduje, że częściej jest ona wskazywana jako dodatkowo źródło dochodów rodziny niż w przypadku działalności niezwiązanych z sektorem rolniczym, które częściej stanowią główne źródło utrzymania rodziny. Ponadto stwierdzono, że wybór strategii różnicowania działalności pozarolniczej determinuje plany rolników w zakresie prowadzenia działalności rolniczej w przyszłości. W oparciu o odpowiedzi rolników wnioskować można, że im słabsze powiązania prowadzonej działalności pozarolniczej ze sferą rolniczą i gospodarstwem rolnym, tym częściej wiązać się to będzie z zaprzestaniem produkcji rolnej w gospodarstwie.

Literatura

- Błąd Marta. 2013. „Wielozawodowość w rodzinach rolniczych w Polsce. Stan i tendencje zmian w latach 2005-2010”. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 2 (335): 71-84.
- EC. 2008. *Other gainful activities: pluriactivity and farm diversification in EU-27*. Brussels: European Commission. Directorate General for Agriculture and Rural Development.
- Mikołajczyk Joanna. 2012. „Współczesne funkcje obszarów wiejskich na tle koncepcji multifunkcjonalnego rolnictwa”. *Studia Iuridica Agraria* X: 376-377.
- Ostromięcki Artur, Dariusz Zając, Andrzej Mantaj. 2015. „The importance of non-agricultural economic activity of farmers in the modernization process of farms”. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia* 14 (4): 83-92.
- Sikorska-Wolak Izabela. 2011. „Dywersyfikacja ekonomiczna gospodarstw rolnych jako przejaw przedsiębiorczych zachowań rolników”. *Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 9: 29-42.
- Tyran Ewa. 2010. „Dywersyfikacja jako proces dostosowawczy gospodarstw województwa małopolskiego”. *Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G* 97 (4): 200-209.
- Woźniak Marian. 2008. „Dywersyfikacja szansą rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych w globalnej gospodarce”. *Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 67: 15-24.
- Zander Katrin, Jan Plage, Renate Strohm-Lömpcke. 2008. *Diversifizierung, Spezialisierung, Kooperation im ökologischen Landbau: Konzepte und Strategien zur Verbesserung des Betriebsmanagements und der Arbeitsorganisation, Braunschweig und Augsburg*. Johann Heinrich von Thünen-Institut (vTI) Institut für Betriebswirtschaft.
- Żmija Dariusz. 2014. Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. [W] *Polityka gospodarcza w okresie transformacji i kryzysu*, red. A. Barteczek, A. Rączaszek, 149-158. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.

Summary

The aim of this paper was to identify and analyze farmer's strategies connected with diversification of their activities, associated with taking non-agricultural activities. There are four strategies implemented by farmers possessing small farms, which are associated with running non-agricultural activities. Studies have shown that the choice of a strategy for diversification is determined by various factors, and the chosen strategy of developing non-agricultural activities differentiates the workforce, the geographical extent of that activity and its economic importance as a source of family income. It also affects the farmer's plans of farm production in the future.

Adres do korespondencji
dr Katarzyna Żmija
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków
tel. (12) 293 52 29; e-mail: zmijak@uek.krakow.pl